

Trasitus és Sedatus.

Ki volt e két név hordozója? Viselőjüknek figyelemre méltó szerepet juttatott a magyar föld műveltségtörténetében a római császárkor temesvári születésű, nagytekintélyű kutatója, DOMASZEWSKI. Ők volnának azok a 'bennszülött' pannoniai istenségek, akiket tiszteltek a római hadseregben is, a nélkül, hogy minden esetben átértelmezték s a szokásos *interpretatio Romaná*-val a római vallás valamelyik klasszikus istenalakjával azonosították volna őket.¹⁾

Trasitus csak Pannoniából ismeretes. Ebből indul ki Domaszewski. Úgy látja, hogy a név mindössze két oltárkövön szerepel. Az egyik Petronellből való, tehát valószínűleg Carnuntumból.²⁾ C. Cassius *custos armorum* állította fel *in honorem collegii*. Domaszewski azt hiszi, hogy ez az oltár a *schola armorum*-ban állott. A név pontos olvasása rajta inkább TRANSITO mint TRASITO.³⁾ A másik kövön pusztán ez a szó áll: TRASITO, az állítólagos istennév dativusa.⁴⁾ Ennek a lelőhelye Tömörd-pusztá Tata mellett, amiből Domaszewski arra következtet, hogy Trasitus az azaliosok pannoniai törzsének istensége lehetett.

A név természetesen latinus. Sőt annyira latinus, hogy a feliratokon szereplő alakot a *transitus* szó dativus-ablativus-ának kell tartanunk, a kései közlatinság szokásos declinatio-keverésével.⁵⁾ A *trans-* és *tras-* forma váltakozása ugyanilyen közönséges és általános.⁶⁾ Kérdéses csak az volna, miképen lehet a *transitus-*

¹⁾ A. v. DOMASZEWSKI, Die Religion des römischen Heeres, West-deutsche Zeitschrift 14, 55 k.

²⁾ CIL. III, 4444.

³⁾ V. ö. CIL. III, 11092. KUBITSCHER $\swarrow \searrow$ ligaturát olvas, utána O-t törlésben, amelyet szerinte újra vissza akartak volna állítani, s így veszett volna el az N egyik szára.

⁴⁾ CIL. III, 10963.

⁵⁾ Példák nagy számmal: DIEHL, Vulgärlateinische Inschriften, 1092, 1094 kk. Pannoniából: LUZSENSZKY: EPhK. 57, 229.

⁶⁾ Példák DIEHLNél 6 k. stb. és LUZSENSZKYNél, i. h. 98.

nak, az 'átmenet', 'átlépés'-nek oltárt szentelni, ha a feleletet nem adta volna meg reá már régen két másik pannoniai felirat. Mindkettőt Poetovio (Pettau-Ptuj) egyik Mithras-szentélyében találták néhány évre Domaszewski idézett tanulmánya után. Segítségükkel már akkor helyesbíthető lett volna a pannoniai Trasitus-istentről való feltevés, s a két oltárkö bevonulhatott volna a Mithras-vallás emlékei közé.

A két poetovioi felirat arról tanúskodik, hogy oltárt, szobrot, sőt valószínűleg templomot is (épen azt, amelyben a feliratokat találták) lehetett szentelni Mithras e szent cselekedetének,¹⁾ a *Transitus*-nak. Szobor ábrázolja azt,²⁾ amint Mithras, vállán a bikával „átmegy“ — kétségtelenül a halandóság és halhatatlanság határán. A Mithras-hívő a *Transitus*nak látomás alapján oltárt is állított, amint erről az egyik felirat tanúskodik: *Invict(o) Mithrae et transitu dei Theodorus (publici) p(ortorii) scrut(ator) stat(ionis) Poet(oviensis) ex visu.*³⁾ A másik felirat tanúsága szerint a szentélyt a *Transitus* tiszteletére vásárolta vissza és állította helyre az egyik hívő: *Transitu C. Caecina Calpurnius temp(lum) redemit et restit(it).*⁴⁾

Transitus tehát csak annyira pannoniai istenség, amennyire a Mithras-vallás misztériumaiban szereplő Oroszlán (*leo*), akinek oltára került elő Aquincumban, vagy az isten Természete (*natura dei*), amelyet egy poetovioi felirat szerint ugyanott tiszteltek, ahol a szent Átmenetet. A nevet addig, amíg bizonyító erejű leletek másképen nem világítják meg, latin szónak kell tartanunk. A háttérben nem a pannoniai földből fakadt vallás áll, hanem a perzsa mítosznak egy isteni erőt és hatást jelentő pillanata. Vajjon a másik név, amelyet Domaszewski pannoniai istennévnek jelöl meg, nem visz-e szintén túl Pannonia határain?

Sedatus neve kétségtelenül istennév. *Deo Sedato* áll egy Svájcban, Saint-Maurice en Valais-ben talált feliraton.⁵⁾ A *deus* megjelölés használata a név mellett arra vall, mint általában fel-

¹⁾ V. ö. CUMONT, Textes et Monuments relatifs aux mystères de Mithra I, 171.

²⁾ M. ABRAMIĆ, Poetovio, Wien 1925, 118—9. kép.

³⁾ CIL. III, 14354, 27.

⁴⁾ CIL. III, 14354, 28.

⁵⁾ L. KEUNE, *Sedatus*-cikkében, amely az anyagnak legújabb és legjobb összeállítását PAULY—WISSOWA—KROLL, *Realencyclopädie* II, 1, 1010 kk.

fogni szokás, hogy az istenség nem római, hanem a provincia lakóinak 'bennszülött'-istene.¹⁾ Itt azonban a *deus*-minőség kiemelésének kétségtelenül megvan az a jelentősége is, hogy Sedatust, az istent megkülönbözteti a Sedatus nevű emberektől. *Sedatus* és a belőle származó *Sedatius*, *Sedatianus*, *Sedatinus*, *Sedatinus* a római birodalomnak egész területén elterjedt személynév.²⁾ Az előfordulási helyek s a vele egy csoportban olvasható cognomenek alapján meg lehetett állapítani, hogy *Sedatus* éppoly joggal tartható itáliai névnek, mint keltának.³⁾

Mint istennév sokkal kisebb területen fordul elő. Öt felirat emlékezik meg róla. A legnyugatibb a már említett svájci, az Alpes Poeninae vidékén.⁴⁾ A legkeletibb az Alduna mellett, Moesia superior területén, Arčer-ben a ratiariai táborból került elő. Ez a felirat Sedatust a *collegium fabrum* Geniusával együtt tiszteli.⁵⁾ A hátralevő három felirat e kettőt terület szempontjából mintegy összeköti. Egy közülük Raetiából való, a pfünzi limes-erődítményből.⁶⁾ Itt a *cohors I Breucorum* váltotta be Sedatusnak tett fogadalmát. A másik kettő közül az egyik szintén alpesi: már Pannonia superior területéről, de Raetiától sem túlságosan messze. E felirat szerint P. Paconius templomot és oltárt ajánlott fel Sedatusnak.⁷⁾ Helyes itt az a megjegyzés, hogy a felajánló neve, amelyet még nem egészít ki cognomen, aránylag korai időre vall.⁸⁾

Egyetlen Sedatus-felirat került elő eddig a mi Pannoniánkban, Pannonia inferior területén.⁹⁾ 1874-ben Székesfehérvárott, középkori toronyba beépítve találták. Annak az emléke ez a felirat, hogy Publius Aelius Crescens, a *collegium centonariorum magister*-e Kr. u. 210-ben beváltotta fogadalmát, amelyet Sedatusnak tett. Domaszewski az előbbi két felíratra, s azután legfőkép

¹⁾ KEUNE, i. h.

²⁾ HOLDER, Altceltischer Sprachschatz nyomán áttekinthetőbben összeállította KEUNE, i. h.

³⁾ KEUNE, i. h.

⁴⁾ Ezt említi legújabbán F. STAEBELIN műve is, Die Schweiz in der römischen Zeit, 1931², 498; erre ALFÖLDI figyelmeztet.

⁵⁾ CIL. III, 8086.

⁶⁾ CIL. III, 11929.

⁷⁾ CIL. III, 3922.

⁸⁾ KEUNE, i. h.

⁹⁾ CIL. III, 10335.

erre az utóbbira alapítja azt a feltevést, hogy Sedatus pannoniai isten. A Breucusok cohorsa ugyanis Délpannoniában alakult, ahol ez a néptörzs, a Száva két partján, otthon volt. Székesfehérvár helyén pedig Mommsen óta a pannoniai kultuszok középpontját keresték. Ezen az alapon vonta kétségbe újabban KEUNE még azt is, hogy a Sedatus-kő Aquincumból kerülhetett Székesfehérvárra.¹⁾ Domaszewski még így gondolta, mert a feliraton említett *collegium centonariorum* ismeretes székhelye Aquincum.²⁾ S legújabbban, a székesfehérvári kövek gondosabb olvasása nyomán³⁾ megdőlt az a feltevés is, hogy ott különösebb jelentőségű kultuszközpont lett volna.

De volt Domaszewskinek még egy érve a mellett, hogy Sedatus pannoniai, és pedig a római Volcanusszal rokon istenség lehetett. A római hadsereg katonái között éppen Volcanus különös tisztelete nem volt szokásos. Feltűnő tehát, hogy a mi Pannoniánkban, két egymáshoz közel eső helyen, Aquincumban és Cirpiben (Dunabogdány mellett) is nyoma van Volcanus tiszteletének. Domaszewski ezt a Sedatus-kultusszal hozza kapcsolatba, s ebben a római istennévben a pannoniai istenség *interpretatio Romana*-ját látja. Hiszen a tűzoltás a *collegium fabrum és centonariorum* hivatása volt, s Ratiariában is, nálunk is Sedatust ilyen *collegium* tisztelte. Így minden valószínűség a mellett szól, hogy Sedatus és Volcanus lénye legalább egy ponton egybe esett.

Sedatusnak Volcanusszal való rokonsága valóban nem kétséges. Hogy azonban a pannoniai Volcanus-kultusz kizárólag ezen a rokonságon alapult, az már bizonytalanabb. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt, hogy Volcanusnak és Marsnak is van érintkezése,⁴⁾ és Mærs Gradivus pannoniai kultusza⁵⁾ erre az országra eléggé jellemző. De az sem biztos, hogy a feltételezhető azo-

¹⁾ I. h.

²⁾ L. e. collegiumról NAGY LAJOS: EPhK. 56, 93 kk.

³⁾ L. ALFÖLDI: Pannonia 1, 185 k.

⁴⁾ V. ö. Gnomon 10, 137.

⁵⁾ V. ö. ALFÖLDI: Pannonia 1, 280 k. Másfelől az is feltűnő, hogy a Volcanus-kultusz vonala, ugyanúgy, mint a Sedatus-tiszteleté, Raetiával köti össze Pannoniát. A két alsópannoniai Volcanus-kő (Aquincum: CIL. III 3505; Cirpi: III 3646) közül a másodikat a *coh. II Alp.* állította, Raetiából ismeretes III 5799, s a közbeeső területről kettő (Poetovio: III 10875; Celeia: III 11699).

nosítás pannoniai eredetű. Az a körülmény, hogy Sedatus Pannonia inferior és Moesia superior területén hivatáson alapuló *collegium*-ok istene, inkább arra vall, hogy kultusza éppen itt nem a földből fakadó vallás volt, hanem csak e hivatással kapcsolatos tisztelet, hasonló a Szent Flóriánéhoz.

Ezzel szemben az alpesi Sedatus-köveknek a száma is nagyobb, s ott a Sedatus-vallás nem is mutatkozik ilyen kizárólagos kapcsolatban bizonyos *collegium*-okkal. Ehhez járul még az, hogy a gurkfeld-krsko-i kő, P. Paconius *dedicatio*-jának emléke, aránylag korai. Minden jel arra mutat, hogy a kultusz kisugárzási középpontja az Alpeseekben volt, s nem Pannoniában. Tehát le kell mondanunk Sedatusról is, mint a pannoniai föld istenéről, s át kell engednünk őt valamelyik alpesi országnak, például Raetiának? Fel kell tennünk azt, hogy a pannoniai Breucusok ott ismerték meg, s onnan jutott el tisztelete hozzánk, a Dunához?

A kérdés igenlő eldöntéséhez hozzájárul az, amit a névről nyelvi szempontból el lehet mondani. És pedig itt nem a név lehetséges etimológiája a döntő. HOLDER, Zeus nyomán, egy kelta *sed*-gyökeréből származtatja, s ehhez csatlakozik KEUNE is.¹⁾ A *sed*-gyökér a latin *pax* szóval volna azonos értelmű, s *Sedatus* annyit jelentene, mint *pacatus*, *pacificus*, ami könnyen lehetne a tűzisten eufémisztikus, 'csillapító' neve. A képző (-*atō*-) kelta földön igen gyakori.²⁾ S végül a *Sedatus* névhez mint cognomenhez olyan hasonló jelentésű latin cognomeneket lehet idézni, mint: *Quietus*, *Tranquillus*, *Pacatus*.³⁾ Az etimológia oly világos és egyszerű, hogy ez már magábanvéve is gyanút keltő, amikor tudjuk, hogy a névben legalább két réteg rejlik. KEUNE maga is úgy fogja fel, hogy két körülbelül egyformán hangzó latin és kelta szó találkozott itt, egy végső latin formában már teljesen azonosulva.⁴⁾

Bizonytalan a *sed*-kelta gyökér és jelentése. Bizonytalan a *Sedatus* itáliai név megfejtése a *sedo*, *-are* igéből. Ilyen látszat-etimológiák tömegét döntötte halomra SCHULZE tanulmánya a latin tulajdonnevek történetéről.⁵⁾ S általában mindíg bizonyta-

¹⁾ I. h.

²⁾ V. Ö. NORDEN, *Alt-Germanien* 133.

³⁾ KEUNE, i. h.

⁴⁾ I. h.

⁵⁾ Zur Geschichte der lateinischen Eigennamen, *Abh. Göttingen*, 1904.

lanabb egy név, és különösen egy istennév etimológiája, mint az olyan megfigyelések, amelyek a szó értelmességét ugyan nem zárják ki, de csak alaki sajátságokra támaszkodnak. Egészen szembevető a Sedatus névnek az a sajátsága, hogy igen nagy területen és túlnyomó tömegben emberek neve, s csak aránylag kis területen, elvéve szerepel mint istennév. A sok *Sedatus*, *Sedatius* stb. olyan helyen, ahol Sedatus kultuszáról nincs szó — mint például Itáliában — nem fogható fel úgy, hogy az istenség nevét viseli. Viszont éppen Itáliában előfordul az, hogy istenek viselik emberek — gensék, családok — nevét.

Közelálló példa *Volcanus* neve. Még A. W. SCHLEGEL-től származik *Volcanus* és óind *ulkā* 'láng' összehasonlítása. A közös idg. gyökérből való származtatás mellett megmaradt — talán mind máig — KRETSCHMER,¹⁾ annak ellenére, hogy itáliai viszonyok között ugyanolyan jogosult, sőt bebizonyult az istennév összefüggése az etruszk-latin *Volca*, *Volceius*, *Volcanius*, etr. *velxa*, *velxai*, *velxanei* személynevekkel. *Volcanus* e szerint a *gens Volca* vagy *Volcania* nemzetségi istene volna, aki ezt a nevét ebben a vonatkozásban viselte, míg más vonatkozásban a benne rejlő görög Hephaistos az etruszkoknál *sedlans* néven volt ismeretes.²⁾ Ugyanígy jutott kifejezésre egyes isteneknek nemzetségekkel való kapcsolata valószínűleg a *Saturnus* és *Mercurius* névben is: az egyik a *gens Saturna*, a másik egy feltehető *gens Mercuria* nevéből magyarázható.³⁾ Vagy az is lehetséges, hogy az istennév és a nemzetségnév közös gyökér továbbképzése.⁴⁾ De mindenképen jellemző sajátság az etruszkos itáliai műveltség területén az istenek és nemzetségek nevének olyan kapcsolata, amelyben az istennév vagy a *gens* nevéből származik, vagy — közös gyökérből — ugyanolyan származékszó, mint a nemzetségnév.

A *sedlans* név Hephaistosnak, a tűz s a tűzzel dolgozó mesterségek görög — sőt valószínűleg görögsérelőtti — istenének szintén tisztelőivel: hasonló nevű emberekkel való kapcsolatát fejletheti ki.⁵⁾ Ebben a vonatkozásban egy *sedla* nemzetségnévhez tartozik, amelyet Altheim *Macula: Maculanus*, *Vaccula: Vagella-*

¹⁾ Glotta 20, 201 kk.

²⁾ F. ALTHEIM, Griechische Götter im alten Rom, Giessen 1930, 172 kk.

³⁾ ALTHEIM 45 k.

⁴⁾ ALTHEIM 46 k.

⁵⁾ ALTHEIM 206 kk.

nus hasonlóságára vesz fel.¹⁾ Hivatkozhatik a kisázsiai Σέθλος és Σέτας nevekre is, amelyek közül az elsőnek a viselője valószínűleg egy hephaistosi mesterség: az ötvösművészet hérószja.²⁾ A *sedlans* tövét tükröző itáliai neveknek pedig egész sorát idézheti: *Setilius*, *Sedilius*, *Setullius*, *Setuleius*, *Sedulatus* a példái.³⁾ De ha a *-l-* elem kisázsiai-etruszk-itáliai képző- vagy rag-jellegét figyelembe vesszük,⁴⁾ idetartozik a *sedna-Setinius* csoport is,⁵⁾ (ugyanúgy, mint a pisidiai Σέτας) és végeredményben — *Sed-atus*.

Az etruszk nyelvterület felér Raetiába. A Raetusok Livius V. 33. szerint az alpesi völgyekbe szorult etruszkok. Ismeretes felirataik többféle megítélésben részesültek.⁶⁾ De akár THURNEISEN-nel⁷⁾ etruszk-nyelvűeknek, akár WATHMOUGH⁸⁾ és KRETSCHMER-rel⁹⁾ etruszk-indogermán keveréknyelvűeknek tartjuk őket, az összefüggés Etruriával az alpesi völgyekre is kiterjedő itáliai műveltségen kívül a nyelvben is megvan. S nem *sedlans* az egyedüli etruszk isten, akinek az útja észak felé nyomot hagyott még az 'illir'-nyelvű venetusok "szögletében" is.¹⁰⁾ A *sedlans* néven tisztelt Hephaistos kultusza azonban különösen mély gyökeret vert Itáliában. Neve, mint tűzistené, *Sethrano*, *Settrano*, *Sethano* alakban állítólag a legutóbbi időkig fennmaradt a néphitben,¹¹⁾ s ez a már idézett nyelvi változatok mellett még a *sedra*, *sedrna*¹²⁾ etruszk neveket is ide vonja.

Sedatus talán a kelta Észak-Itáliában szerzett képzőjével a névváltozatok e sokaságában az az alak, amely mint személynév a császárkor nyelvhasználatának legjobban megfelelt. De vajjon véletlen-e az, hogy éppen egy tűzzel működő mesterség: a terra sigillata gyártás művelői között tűnik fel elég gyakran?¹³⁾ Hephai-

1) ALTHEIM 207.

2) ALTHEIM u. o.

3) ALTHEIM 173.

4) V. Ö. THURNEISEN, Glotta, 21, 6.

5) SCHULZE 231.

6) Kiadta őket J. WHATMOUGH: The Prae-Italic Dialects of Italy II.

7) Glotta 21, 1 kk.

8) Glotta 22, 31 kk.

9) Symbola Danielsson, Upsala 1932, 134 kk.

10) A venetus *Cautus* és etr. *cauda* (napistenség) azonosságára utal KRAHE, IF. 53, 308 k.

11) E. FIESEL: Pauly—Wissowa—Kroll, Realec. II 1, 1923.

12) A. TROMBETTI, La lingua etrusca 57.

13) KEUNE, i. h.

stos a fazekasság istene is volt. Sedatus kultuszának távolabbi elterjedésében, láttuk, legalább nálunk és Moesiában része volt a tűzoltóságnak is. Amikor e kultusz etrusiai középpontjából kisugározni kezdett, talán az érc megmunkálásának volt ilyen szerepe. ALTHEIM Bologna és Este vidékén volna hajlandó keresni ezt a középpontot.¹⁾ Az onnan Raetiába, s a Raetiából hozzánk vezető utat megmutatni az archeológusok feladata.²⁾ És az ő feladatuk az is, hogy most, amikor a római birodalmat védő katonai művek láncolatát oly sok részletében feltárták számunkra, nagyobb gondot fordítsanak a pannoniai kultuszok lelőhelyeire. Elsősorban: hogy keressék őket s végre valahára megteremtsék a pannoniai földhöz tartozó vallás ismeretének igazi alapjait.

KERÉNYI KÁROLY.

¹⁾ Levélbeli közlés. És pedig Hephaistos etr. *velxanu* neve az, amely egy raetiai bronzedényen megjelenik, Prae-it. Dial. II 28, ALTHEIM: Welt als Geschichte, 1, 1935, 413, 2. A tűzisten, úgy látszik, mind a két etruszk nevet viselte még Raetiában, s talán ennek felel meg az, hogy Pannoniát mind a Sedatus-, mind a Volcanus-kultusz ezzel az alpesi országgal köti össze.

²⁾ Estéből, a venetusok "szögletéből", kétségtelenül vezet hozzánk ilyen út. ALTHEIM figyelmeztet arra, hogy *Sedatus*, *Sedata*, *Sedatina* mint nemzetségnév épen a venetusoknál is előfordul (Prae-it. Dial. III, 135). A Raetusok és etruszkok kapcsolatára vonatkozólag utal még PISANI cikkére, Archivio per Alto Adige 30, 1 kk., 14 kk.